

почала хитатись, моргаючи повіками до старого Мікули: “Не жити мені з тобою, татку, не жити мені в цій хаті...” До тієї голови, що здіймалася над діжою, голова старого також почала промовляти: “Не можна, синочку, ніяк не можна...” [8, 178].

Як і в біблійній притчі, брати зраджують Яся (мотив перестороги звучав на початку оповідання в пісні “Мене брати забили, ніж у серце встромили”). Старий батько завдяки своєму авторитетові рятує сина від арешту, але просить його залишити рідну оселю. У цьому епізоді батько змушений перебрати на себе функції Бога, позбавляючи улюбленого сина батьківської ласки, батьківського захисту: за гріхи треба платити. Це нагадає народне прислів'я “Бог на небі, батько на землі”.

Варто зупинитися і на сприйнятті природи Е.Ожешко. У пейзажних картинах вона подає цілу філософську концепцію життя, широко використовуючи переносне значення слів та засіб персоніфікації.

Пейзажне обрамлення має й розповідь про долю Яся. Зображенням снігової бурі, з якою бореться одинока фігура, увиразнюється самотність героя. Відображенню цього стану сприяють і зорові та слухові мікрообрази, яскраві, самобутні порівняння: “низько, над самою річкою йшов зовсім самотній чоловік. На тьмяно-білому сніговому тлі він здавався тонкою лінією, що швидко перетинала густу, але яснішу від неї самої темряву...” [8, 182].

Незакінчене речення наприкінці твору викликає тривожні роздуми про скалічену несправедливим суспільним ладом людську долю. Увиразнює відчуття тривоги і своєрідний філософський пейзаж, на тлі якого людина здається піщинкою.

У “білоруському циклі” на прикладі позитивних і негативних персонажів Е.Ожешко прагне довести, що без віри в Бога, без любові й милосердя до ближнього життя не може бути повноцінним. Людина має жити за законами християнської моралі та керуватися біблійними заповідями.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Вервес Г.* Еліза Ожешко / *Ожешко Е.* Повісті та оповідання. – К., 1956.
2. *Возняк М.* З життя і творчості Івана Франка. – К., 1956.
3. *Гапала В.* Еліза Ажэшка: Жице і творчасць.– Мінск, 1980.
4. *Горболіс А.* Парадигма народно-релігійної моралі в прозі українських письменників кінця XIX – початку XX ст. – Суми, 2004.
5. *Грибовська О.* Е.Ожешко в боротьбі за реалізм в польській літературі // *Питання слов'янської філології.* – Вид-во ЛДУ, 1960. – Вип. 1.
6. *Ивашкевич Я.* Поэтика Ожешко / *Собр. соч.:* В 8 т. – Т. 8.
7. *Ожешко Е.* Над Німаном. – К., 1981.
8. *Ожешко Е.* Повісті та оповідання. – К., 1956.
9. *Франко І.* Влада землі в сучасному романі / *Твори:* у 50 т.– К., 1980. – Т. 28.
10. *Litman E., Stefanski I.* Iazyk polski: Romantyzm. Pozytywizm – Warszawa, 1999.

Роман Костромицький

Аспірант Запорізького національного університету, старший викладач кафедри української та зарубіжної літератури Інституту філології БДПУ. Працює над кандидатською дисертацією “Тенденції пізнього постмодернізму в творчості В.О.Пелєвіна (“ДПП (нн)”, “Священна книга перевертня”).

МІФ І РЕАЛЬНІСТЬ У РОМАНІ ВІКТОРА ПЕЛЄВІНА “ЧИСЛА”

У статті розглядається роман В.Пелєвіна “Числа”. Особлива увага приділяється проблемі міфологічної свідомості головного героя. Автор простежив особливості реалізації письменником ритуально-міфологічної моделі становлення персонажа. Акцентується увага на ролі ритуалу ініціації в цьому процесі.

Ключові слова: міф, ритуал, свідомість, ініціація, постмодернізм.

Roman Kostromytsky. Myth and reality in Viktor Pelevin's novel "The Numbers"
In this article Viktor Pelevin's novel "The Numbers" is analysed through the prism of the protagonist's mythological consciousness. The author of the essay investigates the distinctive features of the ritual-mythological model which regulates the protagonist's coming into being, thereby stressing the role of the initiation ritual in his mental formation.
Key words: myth, ritual, consciousness, initiation, postmodernism.

Російська література кінця ХХ – початку ХХІ століть – особливий період, позначений суттєвими змінами у світовідчутті та естетичних принципах і художніх моделях літературної творчості.

Важливе значення для сучасного літературного процесу має постмодернізм, який вносить свої корективи в розуміння сутнісних світоглядних і літературознавчих питань. Письменники та дослідники зосереджують увагу на проблемі існування людської особистості, що загубилася в хаосі сучасної дійсності. Тому найчастіше постмодерністський твір спрямований не на відображення цілісної картини дійсності в її розмаїтті, а на моделювання певних фрагментів культури.

Увага письменників до важливих загальнолюдських проблем на новому витку розвитку культури пов'язана з актуалізацією міфу як форми вираження фундаментальних виявів людської психіки та буття. Н.Нев'ярович слушно зазначає, що в сучасному художньому мисленні, в якому відчувається істотний вплив міфологічної парадигми, пріоритет надається діалогу між "епохами, естетичними принципами творчості, типами свідомості" [1, 19].

Вивчення різних аспектів міфу у ХХ столітті – один із перспективних напрямків досліджень у літературознавстві. Про значущість міфу для сучасного мистецтва свідчать фундаментальні праці Є.Мелетинського, В.Топорова, Ю.Лотмана та ін.

Традиційно міфологія вважається спробою створення цілісної моделі космосу, а також гармонійних відносин між суспільним та особистісним началом. Сутність ритуалу полягає у практичному здійсненні контролю за ладом у космосі та в соціумі зокрема. Водночас література постмодернізму пропонує свій варіант адаптації міфу до сучасної дійсності: "Епоха постмодерністської свідомості відрізняється персоналіфікованим сприйняттям міфологічних образів та ритуалів..." [8, 3].

Вивчаючи типологічні ознаки постмодерністського роману ХХ століття, Г.Мережинська виокремлює таку його особливість, як міфоцентричність. Дослідниця зазначає, що "серйозне звернення до міфологічних структур, традиційної образності в реалістичних і модерністських романах змінилося в постмодерністських текстах ігровим використанням міфу" [9, 124]. Тобто наголошується на тому, що в літературі постмодернізму письменники також звертаються до міфологічної основи людської свідомості. Проте міфологічні елементи постають у письменників-постмодерністів у модифікованому вигляді.

Твори В.Пелевіна – одного з найпопулярніших сучасних російських постмодерністів – вирізняються багатоплановістю та глибиною підтексту, а тому викликають особливий інтерес при дослідженні міфологічних основ як у мисленні героя, так і в моделюванні картини дійсності¹.

Прикметна ознака творчого доробку цього письменника – використання філософських ідей різних шкіл буддизму, а також інших релігійних учень і концепцій. На думку І.Дітковської, більшість романів В.Пелевіна – це варіант реалізації однієї схеми, у центрі якої міститься буддистський "текст-лідер". Спираючись на нього, автор добирає концептуально значущі текстові вкраплення [4, 154]. Роман "Числа" не вписується в запропоновану дослідницею концепцію моделювання художньої реальності. Відхід автора від усталеної для нього схеми був завважений і критикою. Скажімо, А.Латиніна у статті "Потом опять теперь" доходить висновку, що В.Пелевін написав роман, в якому "відсутнє очевидне буддистське послання" [7, 137-143].

Нетрадиційний для автора підхід до проблеми створення образу героя, а також моделі дійсності в романі "Числа", на думку А.Данилова, можна оцінити "як

¹ Міфологічні основи творчості В.Пелевіна практично не вивчалися. Окремі думки з цієї проблеми викладені в роботах М.Адамович [1], О.Щурова [19], А.Сафронової [16].

певний художній успіх у межах обраної ним теми” [3, 218]. Зазначмо, що авторський задум полягає у створенні твору “про те, як працює розум. Як людина з нічого буде собі в’язницю і потрапляє туди на довічний термін” [14].

І.Скоропанова стверджує, що тема свідомості визначальна у творчості письменника: “Віктора Пелевіна переважно цікавлять процеси, що відбуваються у сфері свідомості й колективного несвідомого, індивідуальній психіці, та їх вплив на перебіг історії, на соціальну поведінку людей” [17, 433]. Н.Беляєва вважає, що для розкриття згаданої теми В.Пелевін використовує такі елементи, як “мова популярної культури, кіно, реклами, відеокліпу”, які поєднуються з “концептами східної містики та російської релігійної філософії, пропущеними крізь фільтри радянського й пострадянського міфологізуючого мислення” [2, 1-6]. Ця тема в “Числах” подається в новій інтерпретації. Головний герой роману Стьопа по своєму переживає перехід Росії від однієї моделі соціальних відносин до іншої (від соціалістичної до капіталістичної). Автор на прикладі особистісних пошуків героєм орієнтирів самоідентифікації відобразив глибинні процеси зміни людської психіки.

Зазначмо, що для естетики постмодернізму концепт “свідомість” утратив традиційний зміст. У постмодерністському тексті свідомість постає у вигляді хаотичної сукупності окремих концептів, мисленнєвих одиниць, відчуттів, спогадів.

Під цим кутом зору особливо увагу привертає думка В.Пахаренка про те, що творчу компіляцію різних культурних традицій, релігійних і філософських істин письменники-постмодерністи використовують для створення образу героя. Зумовлено це тим, що сучасний індивід зіштовхується з комплексом ідей і уявлень, культурних пластів, що формувалися впродовж багатовікового розвитку людства. Тому лише такий підхід, на думку дослідника, дає можливість “пробитися до справжнього масштабу буття, подолати екзистенціальну безпросвітність існування” [12, 75]. Унаслідок вільного оперування різними культурними елементами виник іронічний модус оповіді, який ідентифікується як прикметна ознака постмодернізму.

У постмодерністському тексті міф стає засобом структуризації сюжету й істотно впливає на організацію оповіді. Скажімо, у романі “Числа” основною ідеєю, що узгоджує стосунки Стьопа з об’єктивною дійсністю, служить створена ним числова теорія. Міфосвіт героя — це арена боротьби надприродних сил, яскраво реалізованих у числах-антиподах. Дуалізм міфологічного мислення, поданий як розподіл сил на позитивні й негативні, зумовив персоніфікацію чисел 34 і 43 та наділив їх особливою полярною сакральною енергією.

Для Стьопа ритуал служіння числу становить собою фундамент усього життя, служить опорою і способом утечі від реалій дійсності. Ритуал визначає підходи до розв’язання проблем, що постають перед Стьопою: “Число “34” с железной необходимостью диктовало ему все существенные поступки” [13, 75]. Отже, звернення до ритуалу пов’язане з визнанням інтуїції як основного механізму осягнення дійсності. Саме інтуїція стає провідником героя в хаотичних джунглях сучасної йому цивілізації.

Проблема міфологічної свідомості в романі “Числа” тісно пов’язана з феноменом ініціації, або посвячення. Обряд (або ритуал) ініціації виступає об’єктом дослідження в різних гуманітарних сферах — фольклористиці, етнографії, психології. Відомий фольклорист В.Пропп у дослідженні “Исторические корни волшебной сказки” розглядав обряд ініціації як “один з інститутів, властивих родовому ладу” [15, 150]. На нашу думку, ініціація — це феномен психологічний. Виявлення основних моментів обряду в романі В.Пелевіна “Числа” дає змогу простежити трансформацію свідомості головного героя Стьопа, що супроводжується зміною його ставлення до дійсності на кожному визначальному етапі життєвого шляху.

Традиційно вважається, що ініціація — це перехід індивіда з одного статусу в інший [6, 543]. Часто він супроводжується певними обрядами, що дають змогу індивіду відмовитися від застарілої моделі поведінки й у всій повноті відчути свій новий статус.

Неофіт, який пройшов обряд посвячення, набуває нових властивостей, необхідних як для зміцнення його становища в суспільстві, так і для формування оновленої самоідентифікації, що відбувається внаслідок психологічних змін — відмови від інстинктивної моделі поведінки й адаптації до вимог, що висуваються суспільством.

Варто зазначити, що завдяки посвяченню індивід долучається до соціуму та до його духовних цінностей. Тобто людина набуває властивостей і знань, необхідних для стабільного й повноцінного розвитку суспільства.

На думку Р.Єфімкіної, структурно обряд ініціації має три етапи: виокремлення, розрив із суспільством та ізоляція індивіда; безстатусне становище неофіта; повернення індивіда в суспільство в новому статусі [5, 18].

Винятковість Стьопи засвідчують уже перші рядки роману “Числа”: “Идея заключить с семеркой пакт созрела у Степы Михайлова, когда он начинал понемногу читать и задумываться о различиях между полами” [13, 8]. У тексті також подається вказівка на наближення періоду статевого дозрівання героя. Нагадаймо, що, на думку В.Проппа, обряд “виконувався при настанні статевої зрілості” [15, 150]. Виокремлення Стьопи з соціуму в романі пов’язане з його інтуїтивним уявленням про сакральність числа “7” і спробою стати його адептом: “...Сделать так, чтобы она узнала о союзе, который он хочет заключить, и выделила его из толпы” [13, 9].

Наступним кроком в осягненні таємниці числа стало невідале “ритуальне жертвопринесення”, унаслідок якого Стьопі відкривається новий аспект істини: тепер він розробляє нову концепцію, згідно з якою магічні властивості мають двозначні числа. Герой обирає своєю покровителькою цифру “34”, а його міфологічна свідомість наділяє її надприродними магічними властивостями, генеалогічно зводячи їх до “7”. Вибір Стьопи остаточно засвідчує його обраність: “Каждый раз, когда надо было принять решение, он тем или иным способом привязывал его к священному числу. Это давало ему чувство, что он идет по уникальному маршруту, отличному от других человеческих жизней” [13, 14].

Вигадана героєм теорія всемогутнього числа стала основним законом, що регулює його стосунки з дійсністю: “Практически в любом событии или процессе можно было выделить область, которая находилась под согревающими лучами заветного числа” [13, 20]. Варто наголосити, що одним із аспектів ініціації служить залучення індивіда до таємних знань, які сприяють формуванню в неофіта нових уявлень про картину світу й місце людини в ньому.

На думку В.Пелєвіна, “реальність — це будь-яка галюцинація, в яку ви вірите на сто відсотків. А видимість — це будь-яка реальність, у якій ви пізнали галюцинацію” [11]. У романі герой, визначаючи закономірності стосунків індивіда з дійсністю, доходить подібного висновку: “...Каждый раз мы решаем, в какой именно мир нам вступить. В одном нас ждет падающий из окна горшок с бегонией или несущийся из-за угла грузовик, в другом — благосклонная улыбка Незнакомки или толстый кошелек на краю тротуара, и все на одних и тех же улицах” [13, 14]. Отже, одні й ті самі картини об’єктивного світу можуть бути по-різному інтерпретовані відповідно до світоглядної парадигми, яку індивід сам обирає для себе. Для Стьопи такою парадигмою стає числова теорія.

Те, що герой присвятив себе числу, сприяло його виходу за межі буденної реальності (“нейтральной зоны — там где большинство людей проводило все свои жизни” [13, 19]) у метафізичний вимір. Нагадаймо, що для проведення обряду посвячення істотне значення має концепція, заснована на міфологічному розумінні простору. У “Числах” дійсність розпадається на два простори: світ логічних побудов Стьопи (метафізичний простір — модель “пастки” розуму героя) і світ соціальних процесів у Росії кінця ХХ століття.

Другий важливий етап ініціації герой проходить у віці тридцяти чотирьох років, коли відповідно до числової теорії він став “сакральною істотою”. Саме в “центральный рік його життя” в героя виникла необхідність легітимізації своєї числової теорії. Для цього йому була потрібна допомога духовного наставника, посередника “между хаосом жизни и вечным порядком небес” [13, 29]. Таким покровителем Стьопи стає віщунка Бінга з Болгарії, яка, як з’ясувалося пізніше,

за часів СРСР закінчила Харківський педагогічний інститут. Зазначмо, що основна функція обряду ініціації – це передача символічних знань. Як стверджує М.Еліаде, “посвячення рівноцінне духовному змузненню; [...] посвячений – це той, кому відкрилися таємниці, тобто той, хто знає” [18, 98].

Передача знань відбувається в офісі Бінги, своєрідному “священному місці”, де “пахло травами, пучки которых сушились на нитке под потолком” [13,30]. Сама ж віщунка постає “одетой в ворох пестрых тряпок” [13, 30]. Нагадаймо, що, на думку В.Проппа, ініціація казкового героя найчастіше відбувалася в логові Яги, розташованому в непрохідних лісових хащах. Отож у романі “Числа” перед читачем постає авторська інтерпретація казкового сюжету про посвячення. До того ж виконана вона В.Пелєвіним в іронічному плані. Приміром, символічні атрибути (сушені трави й одяг учасника посвячення), що виводять сцену ініціації за межі буденного світу, доповнюються предметами, що служать своєрідними маркерами різних культур: “По углам стояли обломок античной колонны, почерневшая прялка, ламповый приемник “Siemens” и древняя закопченная лавка” [13, 30]. Саме в такій обстановці Бінга відкриває Стьопі таємне знання, тобто передає неофіту міф ініціації, суть якого полягає в поділі на місячні й сонячні сили, що впливають на життя людини. Бінга повідомляє, що Стьопа – людина “сонячного числа” і в нього є антипод – “місячний брат”. Ініціація супроводжується наданням героєві нового імені, що символізувало перехід у новий статус. Саме на тлі зіставлення двох полярних сил розгортаються подальші події в романі.

Останнім етапом ініціації Стьопи стає його повернення зі світу метафізичного. Символом переходу з одного виміру в інший, вступом до нового простору життя в тексті служить образ дверей: “Через минуту, уже в пальто и шляпе, он открыл входную дверь, сделал шаг наружу и замер на пороге” [13, 262]. Атмосфера нового майбутнього, “на порозі” якого опинився Стьопа, пройнята відчуттям відродження: “Светило солнце, небо было голубым и чистым, и, главное, в воздухе чувствовалось что-то такое, из-за чего сердцу, несмотря ни на что, хотелось жить дальше” [13, 262]. Автор нагадує читачеві один із епізодів роману Л.Толстого “Війна і мир”. Алюзія, що відсилає до образу Андрія Болконського, у тексті “Чисел” спрямована на те, щоб якнайповніше передати оновлене світовідчуття героя.

Перед Стьопою відкривається життєвий шлях, репрезентований у тексті образом шосе. Сонце символічно освітлює нові пошуки героєм істини: “Вот оно, новое солнце, – почти спокойно подумал Степа, поднимая руку навстречу потоку машин. – Как все просто...” [13, 263]. Саме в цій ситуації відкривається справжнє значення словосполучення “людина сонячного числа”. Сонце в символічному плані позначає істину. Отже, перед героєм виникає картина, що передує новому етапові пошуків ним істини.

Зазначмо, що, на думку В.Пелєвіна, повторюваність і циклічність – важливі чинники розвитку людської культури. В інтерв’ю газеті “Парк культури” письменник зазначає: “... на рівні суті в Росії взагалі ніщо ніколи не змінюється. До нас у гості постійно приходять один і той самий маленький біс, який вбирається то комісаром, то комівояжером, то бандитом, то ефесбешником. [...] З цього погляду історія Росії – це просто історія моди” [14]. Подібна думка простежується й у вірші “Елегія – 2”, який передує роману “Числа” у збірці “Диалектика Переходного Периода из Ниоткуда в Никуда: Избранные произведения”:

За дурью дурь,
За дверью дверь.

Здесь и сейчас пройдет за час,
Потом опять теперь. [13, 4]

Мотив циклічності та повторюваності, прикметний як для міфологічного світогляду, так і для структурної організації міфологічних текстів, знайшов своє втілення й у тексті роману “Числа”. Головний герой, пройшовши у своєму становленні цикл випробувань, опиняється на порозі нового етапу: “Как все просто... Семнадцать лет ни о чем не волноваться. Вот только когда ноль шесть будет, тогда, наверное,

придется круто... Опять в школу, весь джихад по новой...” [13, 264]. Думки Стьопи свідчать про те, що, незважаючи на пройдену ініціацію та отримане сакральне знання, його свідомість не може звільнитися від “пастки”, про яку говорив в інтерв’ю В.Пелевін. Письменник наголошує, що міфологічні структури міцно закріпилися у свідомості індивіда, і навіть важливий з погляду становлення героя ланцюг ритуалів ініціації не гарантує звільнення від “відпрацьованих механізмів” мислення.

Отже, у романі “Числа” автором була реалізована одна з форм рецепції міфу в сучасній літературі – “звернення до ритуально-міфологічної моделі” у процесі зображення становлення героя [10, 24].

Особливу увагу В.Пелевін зосереджує на розкритті своєрідності міфологічної свідомості головного героя, концепція дійсності якого – це своєрідний особистісний міф, що в ньому химерно переплітаються елементи числової символіки, сучасна масова культура, альянзи на класичну літературу й тексти різних релігійних книжок тощо. Завдяки використанню стратегій ініціації і авторської інтерпретації числової символіки розв’язується важлива для сучасної літератури проблема пошуку героєм власного “я” у світі хаотичної дійсності і свого місця у Всесвіті. Подібні авторські інтенції багато в чому суперечать “класичній естетиці” постмодернізму, в основі якої лежить твердження про неможливість систематизації буття за будь-якими законами, відмова від традиційних бінарних опозицій тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адамович М. Соблазненные смертью. Мифотворчество в прозе 90-х: Юрий Мамлеев, Милорад Павич, Виктор Пелевин, Андрей Дмитриев // *Континент*. – 2002. – №4. – С. 405-419.
2. Беляева Н. “Я хочу спасти свое сознание”: герои Виктора Пелевина в поисках себя // *Русский язык и литература*. – 2003. – №6. – С. 1-6.
3. Данилов А. Пятое колесо // *Знамя*. – 2004. – №3. – С. 218-220.
4. Дитковская И. Интертекстуальность прозы В.Пелевина: Дисс. ... канд. філол. наук: 10.01.02 / Днепропетровский национальный университет. – Днепропетровск, 2002.
5. Ефимкина Р. Три инициации в “женских” волшебных сказках // *Российский гештальт*. Вып. 4. – М.; Новосибирск, 2003.
6. Инициация и мифы // *Мифы народов мира: В 2 т.* / Под ред. С.А.Токарева. – 2-е изд. – М., 1980. – Т. 1. – С. 543.
7. Латыгина А. “Потом опять теперь” // *Новый Мир*. – 2004. – №2.
8. Ліхоманова Н. Постмодерністська рецепція міфу (на матеріалі європейського романного досвіду ХХ ст.): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.06 / Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка. – К., 2001.
9. Мерджинская А. Русский литературный постмодернизм: Художественная специфика. Динамика развития. Актуальные проблемы изучения: Учебное пособие. – К., 2004.
10. Нев’ярович Н. Зарубіжна література та культура ХХ століття (Методологія. Критика. Методика): Монографія. – Херсон, 2003.
11. Новикова Л. “Вдали от комплексных идей живешь...” (Интервью с Л.Новиковой) // <http://pelevin.nov.ru/interview/>.
12. Пахаренко В. Постмодерн // *Українська мова та література*. – 2001. – №237-240.
13. Пелевин В. Диалектика Переходного Периода из Ниоткуда в Никуда: Избранные произведения. – М., 2004.
14. Пелевин В. “История России – это просто история моды” (Интервью с В.Пелевиным) // <http://pelevin.nov.ru/interview>.
15. Протт В. Морфология волшебной сказки. Исторические корни волшебной сказки. (Собрание трудов В.Я.Проппа). – М., 1998.
16. Сафронова Л. Мифодизайнерский комментарий к текстам Пелевина // *Критика и семиотика*. – Вып. 7. – Новосибирск, 2004. – С. 227-237.
17. Скоропанова И. Русская постмодернистская литература: Учебное пособие. – 4-е изд., испр. – М., 2002.
18. Элиаде М. Тайные общества: Обряды инициации и посвящения / Пер. с франц. – К.; М., 2002. – 344 с.
19. Шуфов А. Мифологема и мотив как основа стилизации в прозе В.Пелевина и Дж.Барнс // *Література в контексті культури: Збірник наукових праць* / Ред. кол.: В.А.Гусев (відп. редактор) та ін. – Вип. 7. – Дніпропетровськ, 2002.